

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

**ИНСТИТУТ ЗА СТОЧАРСТВО
БЕОГРАД-ЗЕМУН**

ГЛАВНИ ОДГАЈИВАЧКИ ПРОГРАМ У ГОВЕДАРСТВУ

АУТОХТОНЕ РАСЕ

ДОМАЋИ БИВО

БЕОГРАД, 2024.

САДРЖАЈ:

1. УВОД.....	1
Аутохтоне расе и њихове карактеристике	1
1.1. ДОМАЋИ БИВО.....	2
2. ПРАВНИ ОСНОВ ЗА ДОНОШЕЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА	3
3. ОРГАНИЗАЦИОНО-ТЕХНИЧКИ УСЛОВИ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ГЛАВНОГ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА	4
3.1. СУБЈЕКТИ И ОРГАНИЗАЦИЈЕ У СПРОВОЂЕЊУ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА	4
3.1.1 ОДГАЈИВАЧИ	5
3.1.2 ОСНОВНЕ ОДГАЈИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ.....	5
Основни одгајивачки програм	5
Послови основне одгајивачке организације.....	5
3.1.3 РЕГИОНАЛНЕ ОДГАЈИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ.....	6
Послови регионалне одгајивачке организације.....	6
3.1.4 ГЛАВНЕ ОДГАЈИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ.....	7
Послови главне одгајивачке организације	7
3.1.5 ОРГАНИЗАЦИЈЕ СА ПОСЕБНИМ ОВЛАШЋЕЊИМА	7
3.2. ОРГАНИЗАЦИЈА СПРОВОЂЕЊА ГЛАВНОГ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА	8
4. ОДГАЈИВАЧКО ПОДРУЧЈЕ И ВЕЛИЧИНА ПОПУЛАЦИЈЕ	9
5. ОДГАЈИВАЧКИ ЦИЉЕВИ	11
6. МЕРЕ СПРОВОЂЕЊА ЦИЉЕВА ИЗ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА.....	12
6.1 ОДАБИРАЊЕ И ПРОИЗВОДЊА ПРИПЛОДНИХ ГРЛА АУТОХТОНИХ РАСА	13
6.1.1 МАТИЧНА ПОПУЛАЦИЈА.....	13
6.1.2 ОДГАЈИВАЧКЕ МЕТОДЕ	13
6.1.3 СЕЛЕКЦИЈСКИ ПРОГРАМ	13
6.1.4 МЕТОДЕ СЕЛЕКЦИЈЕ	14
6.1.5 ГАЈЕЊЕ И ПРОИЗВОДЊА ПРИПЛОДНИХ ГРЛА АУТОХТОНИХ РАСА	14
6.2 ПРОИЗВОДЊА КВАЛИТЕТНЕ ХРАНЕ ЗА ПРИПЛОДНА ГРЛА АУТОХТОНИХ РАСА.....	15
6.3. ОДАБИРАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ МУШКИХ И ЖЕНСКИХ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА ЗА ПРОИЗВОДЊУ	16
Оцењивање и одабирање грла на селекцијским смотрама.....	16
6.3.1 ОДАБИРАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ ЖЕНСКИХ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА	18
6.3.2 ОДАБИРАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ МУШКИХ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА	18
Програм коришћења приплодњака.....	18
Одабир приплодњака за коришћење у природном припусту	19
Лиценцирање приплодњака	19
Евиденција припуста.....	20
6.4 ВОЂЕЊЕ МАТИЧНЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ – СИСТЕМ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ И РЕГИСТРАЦИЈЕ.....	20
6.4.1 ИДЕНТИФИКАЦИЈА И РЕГИСТРАЦИЈА – ОБЕЛЕЖАВАЊЕ.....	20
6.4.2 МАТИЧНА ЕВИДЕНЦИЈА ЗА АУТОХТОНЕ РАСЕ	21
ОСНОВНА МАТИЧНА ЕВИДЕНЦИЈА	22
Садржина и начин вођења матичне евиденције аутохтоних раса	22
ГЛАВНА МАТИЧНА ЕВИДЕНЦИЈА	23
Услови за упис грла у главну матичну евиденцију	23
Издавање педигреа.....	25
6.4.3 МЕТОДЕ ЗА ПРОВЕРУ ПОРЕКЛА.....	25
6.4.4 ПОСТУПАК И РОКОВИ ЗА ПРЕДАЈУ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ ГЛАВНОЈ ОДГАЈИВАЧКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ	26
6.4.5 ЧУВАЊЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ	26
6.5. ДРУГЕ ОДГАЈИВАЧКЕ И ЗООТЕХНИЧКЕ МЕРЕ	27
6.5.1 ОЧУВАЊЕ ГЕНЕТИЧКЕ ВАРИЈАБИЛНОСТИ И БИОЛОШКЕ РАЗНОВРСНОСТИ	27
Праћење и израчунавање степена инбридинга и степена сродства- обезбеђење парења ван сродства	27
Обезбеђење генетичких резерви	28
6.5.2 ПРОМЕТ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА	28
6.5.3 ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ.....	29
6.5.4 ИЗЛОЖБЕ.....	29
7. РАЗВОЈНИ ЗАДАЦИ	30
7.1 ФЕНОТИПСКА И МОЛЕКУЛАРНО-ГЕНЕТИЧКА КАРАКТЕРИЗАЦИЈА АУТОХТОНИХ РАСА	30
7.2 ОСНИВАЊЕ БАНКЕ ГЕНА.....	31
8. ОБЕЗБЕЂЕЊЕ СИСТЕМА УНУТРАШЊЕ КОНТРОЛЕ РАДА НАД ПОСЛОВИМА У ИЗВОЂЕЊУ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА	31
9. ОБЈАВЉИВАЊЕ ПОДАТАКА	32

10. ПЕТОГОДИШЊИ ПРОГРАМ МЕРА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА.....32

1. УВОД

Аутохтоне расе и њихове карактеристике

Република Србија поседује јединствене расе и сојеве домаћих животиња, које су настале дуготрајним процесом селекције од стране човека и природних услова који владају у одређеним подручјима. Међутим, депопулација планинских предела, као и запостављање и напуштање сточарске производње у маргиналним подручјима, довели су до нестајања бројних раса и сојева домаћих животиња.

Данас, маргиналне области за пољопривредну производњу обухватају управо оне области у којима се у прошлости најинтензивније одвијало стварање различитих раса домаћих животиња и у којима су оне имале најдуже контакт са својим дивљим сродницима. Интерес за ревитализацијом производње хране у овим областима, је све већи.

Аутохтоне или локално адаптиране расе (буша, подолац и домаћи биво) вековима су гајене на нашем поднебљу због чега, путем своје биолошке, економске, социјалне и културолошке вредности, представљају део националног наслеђа. Примена нових технологија у пољопривредној производњи и фаворизовање продуктивнијих раса условили су постепено смањивање њиховог броја, на начин да се у питање доведе њихов опстанак. Губитак њиховог генофонда је недоспустив, посебно са становишта особина отпорности и прилагодљивости, којима се одликују ове расе, али и потенцијала у обезбеђивању сигурности производње хране у будућности. Због тога су ове расе, између осталих, обухваћене националним програмом очувања генетичких резерви домаћих животиња и биолошке разноврсности у сточарству. *Домаћи биволи* уврштени су на листу аутохтоних и угрожених аутохтоних раса домаћих животиња јер је укупан број женских приплодних грла у популацији ове расе мањи од 7.500 јединки.

Предузете мере, у смислу лоцирања, процене угрожености, мониторинга и повећања величине постојећих и заснивања нових популација аутохтоних раса довеле су до извесне стабилизације њиховог популационог тренда, које је свакако важно и додатно осигурати, због чега се и приступило изради одгајивачког програма. Поред тога, значај ових раса у сточарству Србије огледа се и у томе што се њиховим гајењем стимулише оживљавање руралних подручја, као и коришћење и одржавање пашњачких површина, спречавање девастације и сукцесије станишта (биотопа), укључивање у програме органске (еколошке) производње и развијање препознатљивих традиционалних робних марки.

Одгајивачким програмом за аутохтоне расе у Републици Србији дефинисани су одгајивачки циљеви, величина популације на којој се изводи програм, одгајивачке методе, селекцијски програм и програм банке гена, развојни и истраживачки задаци за потребе повећања ефикасности извођења програма, као и услови за њихово очување и успешније гајење.

Аутохтоне расе, се са обзиром на степен угрожености популација као и свој значај у очувању генетичких резерви и биолошке разноврсности у сточарству налазе под посебном заштитом државе и надзором надлежног Министарства које прописује услове у погледу њиховог гајења и промета, као и садржину и начин вођења Регистра одгајивача аутохтоних раса.

Спровођење главног одгајивачког програма за аутохтоне расе је у функцији обезбеђења њиховог очувања односно обезбеђења генетичке варијабилности и биолошке разноврсности у сточарству.

1.1. ДОМАЋИ БИВО

Домаћи биво (*Bubalus Bubalis*) је припитомљена варијанта азијског дивљег воденог бивола (*Bubalus Arnee*) пореклом са простора југоисточне Азије и једини је сродник говеда у нашој земљи. Светска популација бивола броји 130 милиона грла која учествују са преко 10% млека и преко 12% меса у укупној светској производњи.

Највећи број бивола (95 %) узгаја се у Азији, а мањи број се налази и на подручју Југоисточне Европе, односно Балкана, где су доспели у средњем веку преко Источног римског царства, инвазијом Хуна и Авара са севера и јужним путем из Италије. Аклиматизовали су се на хладнију климу, раширили и одомаћили у неколико земаља Балкана, као и на подручју јужне и југозападне Србије. Биволи са подручја Србије и Балкана припадају медитеранском типу. Манастир Дечани је 1200. године имао своје људе „биволаре“, који су се бавили гајењем бивола.

У прошлости су биволи имали тројну намену (рад, млеко, месо), док је данас употреба бивола за рад потпуно престала. Првенствено се користе за производњу млека и маслаца, а ретко се користе за месо и тов до старијег узраста и већих телесних маса.

Биволи су крупне животиње, грубе конституције. Висина биволица у гробену је око 125 цм, а бивола око 135 цм. Телесна маса женки је 300 -550 кг, а мужјака 600-800 кг. Боја длаке је црна, браон или тамно сива, а понекад се јављају и беле ознаке на глави, ногама и у корену репа. Рогови могу бити различитог облика и правца пружања, али су као и губица увек тамно пигментисани. Најчешће су хоризонтално положени у основи, повијени у назад и благо усмерени ка споља. Врх је окренут ка унутра. Глава је уска, изражене дужине. Чело је испупчено и ка потиљку гради заобљен прелаз. Лични део завршава широком губицом. Очи су истакнуте. Врат је релативно дуг, а гробен и сапи су истакнути. Дорзални гробен се протеже уназад и завршава се нагло пред крај грудног коша.

Тело је компактне грађе са дубоким и широким грудима, и добро развијеном грудном мускулатуром. Леђа и слабине су кратки. Реп је кратак и досеже само до скочног зглоба. Виме је средње величине са равномерно распоређеним четвртинама, сисе су цилиндричног, а некада и врећастог облика.

Биволи су касностасне животиње па женке полно стасавају у узрасту од 24-30 месеци, (мужјаци и касније) и потпуно се развијају са 4-5 година старости. Гравидитет биволица траје 300 до 320 дана, а телад су при тељењу тешка у просеку од 25-35 кг. Количина млека код бивола варира од 400-2175 кг у лактацији која траје од 180-312 дана. Садржај млечне масти је у распону од 7-8 %. У многим земљама се спроводи селекција у циљу повећања млечности.

У поређењу са племенитим расама говеда, производња меса и млека бивола је доста нижа, али и квалитативно различита. Бивоље млеко садржи мање холестерола (цца-68%), више масти и протеина и више витамина А и Б₁₂. Месо бивола има мањи садржај холестерола (цца. -57%), нижи садржај масти (цца. -27%) и специфичног је укуса.

Природно станиште домаћег бивола су влажни и мочварни пашњаци, на којима преовлађује трава лошег квалитета, управо оне локације, гдје је држање племенитих раса говеда немогуће или непродуктивно. Биволи у просеку живе 20-25 година.

2. ПРАВНИ ОСНОВ ЗА ДОНОШЕЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

Правни основ за доношење главног одгајивачког програма дат је **Законом о сточарству** ("Службени гласник РС" број 41/2009, 93/2012 и 14/2016, у даљем тексту Закон) и **подзаконским актима** (Правилницима) који произилазе из овог Закона. До писања овог одгајивачког програма објављени су следећи правилници:

- 1) Правилник о садржини и обрасцу захтева за упис у регистар одгајивачких организација и организација са посебним овлашћењима, као и садржини и начину вођења тог регистра ("Службени гласник РС" број 67/2009; исправка "Службени гласник РС" број 48/22);
- 2) Правилник о начину обележавања и регистрације говеда, као и о службеној контроли обележавања и регистрације говеда, "Службени гласник РС" број 102/2014);
- 3) Правилник о условима за увођење у приплод које морају да испуњавају приплодне домаће животиње и квалитетне приплодне домаће животиње (Службени гласник РС" број 94/2009);
- 4) Правилник о условима за испуњавање пуног и непотпуног порекла квалитетних приплодних домаћих животиња, условима за упис домаћих животиња у матичну евиденцију, односно регистар, као и о садржини и начину вођења матичне евиденције, односно регистра (Службени гласник РС" број 94/2009);
- 5) Правилник о контроли производних способности и процени приплодне вредности домаћих животиња („Службени гласник РС”, број 72/23);
- 6) Правилник о условима у погледу објеката и опреме које морају испуњавати одгајивачке организације и организације са посебним овлашћењима, као и о условима у погледу стручног кадра које морају испуњавати организације са посебним овлашћењима „Службени гласник РС” бр. 103/09; 104/18 и 4/2019.)
- 7) Правилник о начину вођења евиденције и садржини потврде о вештачком осемењавању, односно природном парењу („Службени гласник РС“ број 36/2014).
- 8) Правилник о условима које мора да испуњава овлашћени обележивач, као и програму стручног оспособљавања одгајивача за обележавање домаћих животиња („Службени гласник РС”, бр 44/14)
- 9) Правилник о условима у погледу простора, опреме и стручног кадра за обављање вештачког осемењавања, садржини и начину вођења регистра извођача вештачког осемењавања, као и програму стручног оспособљавања одгајивача за обављање вештачког осемењавања („Службени гласник РС" број 36/2014);
- 10) Правилник о квалитету хране за животиње („Службени гласник РС“, бр. 4/2014, 113/2012, 27/2014, 25/2015, 39/2016 и 54/2017).
- 11) Правилник о квалитету сировог млека ("Сл. гласник РС", бр. 106/2017)
- 12) Правилник о условима које треба да испуњавају објекти за животињске отпатке и погони за прераду и обраду животињских отпадака, ("Службени гласник РС", број 94/2017).

- 13) Правилник о условима у погледу гајења и промета аутохтоних раса домаћих животиња, као и садржини и начину вођења регистра аутохтоних раса домаћих животиња ресурса ("Службени гласник РС", број 58/2016 и 16/2018);
- 14) Правилник о листи генетичких резерви домаћих животиња, начини очувања генетичких резерви домаћих животиња, као и о листи аутохтоних раса домаћих животиња и угрожених аутохтоних раса ("Службени гласник РС", број 33/2017, 104/2021 и 30/2022);
- 15) Правилник о подстицају за очување животињских генетичких ресурса у банци гена ("Службени гласник РС", број 110/17);

Спровођење одгајивачког програма је осим са Законом о сточарству, усаглашено и са следећим законима:

- Закон о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју (Службени гласник РС" бр. 10/2013, 142/2014, 103/2015, 101/2016, 35/2023 и 92/2023);
- Закон о ветеринарству ("Службени гласник РС" број 91/2005, 30/2010, 93/2012 и 17/2019);
- Закон о добробити животиња ("Службени гласник РС" број 41/2009).

Уколико одредбе одгајивачког програма у неким тачкама не буду у сагласности са Правилницима објављеним након доношења програма, главна одгајивачка организација ће накнадно извршити потребна усаглашавања.

3. ОРГАНИЗАЦИОНО-ТЕХНИЧКИ УСЛОВИ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ГЛАВНОГ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

Организационо-техничким условима за спровођење Главног одгајивачког програма обухваћени су субјекти у спровођењу одгајивачког програма, као и услови у погледу објеката, одговарајуће опреме и стручног кадра које они морају испуњавати.

3.1. СУБЈЕКТИ И ОРГАНИЗАЦИЈЕ У СПРОВОЂЕЊУ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

Субјекти у спровођењу одгајивачког програма су:

1. Одгајивачи аутохтоних раса;
2. Основне одгајивачке организације;
3. Регионалне одгајивачке организације;
4. Главне одгајивачке организације за централну Србију и Војводину;
5. Организације са посебним овлашћењем;
6. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде.

Сви субјекти у спровођењу Одгајивачког програма су дужни да раде на основу Закона и Главног одгајивачког програма.

3.1.1 ОДГАЈИВАЧИ

На основу Закона сваки одгајивач има право да постане члан основне одгајивачке организације са територије централне Србије, односно да учествује у спровођењу одгајивачког програма, ако гаји **приплодне домаће животиње које припадају аутохтоним расама** на територији централне Србије и ако је сагласан да **учествује у реализацији одгајивачког програма**, што потврђује потписивањем тзв. **тројних уговора** са основном и регионалном одгајивачком организацијом.

Потписивањем уговора одгајивачи стичу право да свако приплодно грло аутохтоне расе, које испуњава услове из Закона и одгајивачког програма, упишу у **главну матичну књигу** дате расе, чиме постају одгајивачи приплодних грла аутохтоних раса.

Одгајивачи аутохтоних раса се на основу **пријаве**, уписују у **евиденцију одгајивача**, коју води Главна одгајивачка организација.

3.1.2 ОСНОВНЕ ОДГАЈИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Основне одгајивачке организације (ООО) су правна лица која:

- 1) су уписана у регистар привредних субјеката или други одговарајући регистар прописан законом;
- 2) имају решење министра надлежног за послове пољопривреде (у даљем тексту министар) о испуњености услова за обављање послова у сточарству**;
- 3) имају потписане тројне уговоре са најмање једним одгајивачем приплодних грла аутохтоних раса;
- 4) имају основни одгајивачки програм за одговарајући петогодишњи период оверен од стране Главне одгајивачке организације;
- 5) су уписана у Регистар одгајивачких организација и организација са посебним овлашћењима на основу Правилника о садржини и обрасцу захтева за упис у Регистар одгајивачких организација са посебним овлашћењима, као и садржини и начину вођења тог регистра ("Службени гласник РС" број 41/2009).

Основни одгајивачки програм

Основна одгајивачка организација доноси основни одгајивачки програм који мора бити у складу са главним одгајивачким програмом.

Усклађеност основног одгајивачког програма са главним одгајивачким програмом утврђује главна одгајивачка организација.

Послови основне одгајивачке организације

Основна одгајивачка организација дужна је да изради и спроводи **основни одгајивачки програм** који мора бити у складу са главним одгајивачким програмом. Основна одгајивачка организација извршава послове предвиђене Законом и овим програмом и то:

- врши обележавање приплодних грла аутохтоних раса;
- учествује у оцењивању и одабирању приплодних грла аутохтоних раса на селекцијским смотрама једном годишње, припрема потребну документацију и сачињава записник;
- води основну матичну евиденцију на обрасцима које је прописала главна одгајивачка организација и податке доставља регионалној и главној одгајивачкој организацији;
- обавештава одгајивача о резултатима оцењивања и одабирања приплодних грла аутохтоних раса;
- формира извештајну документацију (у електронској и штампаној форми) коју архивира и доставља регионалној и главној одгајивачкој организацији;
- припрема документацију потребну одгајивачима у циљу остваривања права по основу закона, уредби и правилника које се односе на генетичке ресурсе;
- ради и друге послове предвиђене главним одгајивачким програмом.

3.1.3 РЕГИОНАЛНЕ ОДГАЈИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Регионалне одгајивачке организације (РОО) су правна лица која:

- 1) су уписана у регистар привредних субјеката или одговарајући регистар прописан законом;
- 2) имају решење министра надлежног за послове пољопривреде о испуњености услова за обављање послова у сточарству**;
- 3) имају потписане тројне уговоре са најмање једном основном одгајивачком организацијом и једним одгајивачем приплодних грла аутохтоних раса;
- 4) су уписана у регистар одгајивачких организација и организација са посебним овлашћењима на основу правилника о садржини и обрасцу захтева за упис у регистар одгајивачких организација са посебним овлашћењима, као и садржини и начину вођења тог регистра („Службени гласник РС“ број 41/2009).

Послови регионалне одгајивачке организације

Регионална одгајивачка организација спроводи главни одгајивачки програм на својој територији односно територији за коју има сагласност главне одгајивачке организације за спровођење главног одгајивачког програма. Регионална одгајивачка организација извршава послове предвиђене Законом и овим програмом и то:

- врши оцењивање и одабирање приплодних грла аутохтоних раса за увођење у приплод на селекцијским смотрама једном годишње,
- обрађује податке из основне матичне евиденције добијене од основне одгајивачке организације и доставља их главној одгајивачкој организацији;
- контролише и верификује исправност и тачност извештајне документације коју основне одгајивачке организације формирају и достављају Главној одгајивачкој организацији
- ради и друге послове предвиђене главним одгајивачким програмом.

3.1.4 ГЛАВНЕ ОДГАЈИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Главне одгајивачке организације (ГОО) су правна лица која:

- 1) су уписана у регистар привредних субјеката или одговарајући регистар прописан законом;
- 2) имају решење министра надлежног за послове пољопривреде о испуњености услова за обављање послова у сточарству**;
- 3) имају главни одгајивачки програм прихваћен од стране Министарства;
- 4) су уписана у регистар одгајивачких организација и организација са посебним овлашћењима на основу правилника о садржини и обрасцу захтева за упис у регистар одгајивачких организација са посебним овлашћењима, као и садржини и начину вођења тог регистра („Службени гласник РС“ број 41/2009).

Послови главне одгајивачке организације

Главна одгајивачка организација израђује и спроводи главни одгајивачки програм за аутохтоне расе и извршава послове предвиђене Законом и овим програмом, и то:

- води главну матичну евиденцију за аутохтоне расе на територији централне Србије;
- издаје педигреа и потврде о упису у главну матичну евиденцију и друге зоотехничке документе за приплодна грла аутохтоних раса и води евиденцију о њима
- даје сагласност за коришћење и дистрибуцију семена за вештачко осемењавање;
- издаје дозволу за употребу приплодњака у природном припусту;
- води евиденцију одгајивача приплодних грла аутохтоних раса, основних одгајивачких организација и организација са посебним овлашћењима које спроводе главни одгајивачки програм;
- израђује стручна упутства за спровођење главног одгајивачког програма и контролише примену прописаних метода и поступака;
- контролише рад на спровођењу одгајивачког програма основне и регионалне одгајивачке организације и организација са посебним овлашћењима које спроводе главни одгајивачки програм
- предлаже признавање новостворених раса, линија и хибрида говеда;

3.1.5 ОРГАНИЗАЦИЈЕ СА ПОСЕБНИМ ОВЛАШЋЕЊИМА

Организације са посебним овлашћењима у оквиру Главног одгајивачког програма за аутохтоне расе су:

- 1) **Центар за репродукцију животиња и вештачко осемењавање** У центру за репродукцију животиња и вештачко осемењавање (ВО) гаји се потребан број приплодњака за добијање и промет семена ради спровођења главног одгајивачког програма у смислу очувања животињских генетичких ресурса у банци гена.
- 2) **Тестна станица** обавља контролу производних способности домаћих животиња у складу са главним одгајивачким програмом, на начин којим се обезбеђује међународна мерљивост добијених резултата.

- 3) **Лабораторија за испитивање квалитета сировог млека** представља организацију акредитовану од стране АТС (Акредитационо тело Србије) за послове испитивања квалитета сировог млека, у сврху спровођења главног одгајивачког програма.
- 4) **Лабораторија за молекуларно-генетичке тестове** представља организацију која обавља молекуларно-генетичке тестове за потребе спровођења одгајивачког програма.
- 5) **Организација за сакупљање, добијање и пресађивање ембриона.** Организација за сакупљање, добијање и пресађивање ембриона обавља послове сабирања, добијања и пресађивања ембриона ради спровођења одгајивачког програма.
- 6) **Дистрибутивни центар за промет репродуктивног материјала** представља организацију која врши складиштење и промет семена за ВО домаћих животиња ради спровођења одгајивачког програма, по добијању сагласности од главне одгајивачке организације.

Организације са посебним овлашћењима спроводе послове предвиђене главним одгајивачким програмом по добијању сагласности од главне одгајивачке организације.

******Одгајивачке организације и организације са посебним овлашћењима морају испуњавати прописане услове у погледу објеката и опреме у складу са Правилником о условима и погледу објеката и опреме које морају испуњавати одгајивачке организације и организације са посебним овлашћењима, као и о условима у погледу стручног кадра које морају испуњавати организације са посебним овлашћењима („Службени гласник РС“ бр.103/09,104/18 и 4/2019), као и прописане услове у погледу стручног кадра у складу са Законом о сточарству („Службени гласник РС“, бр. 14/2016).

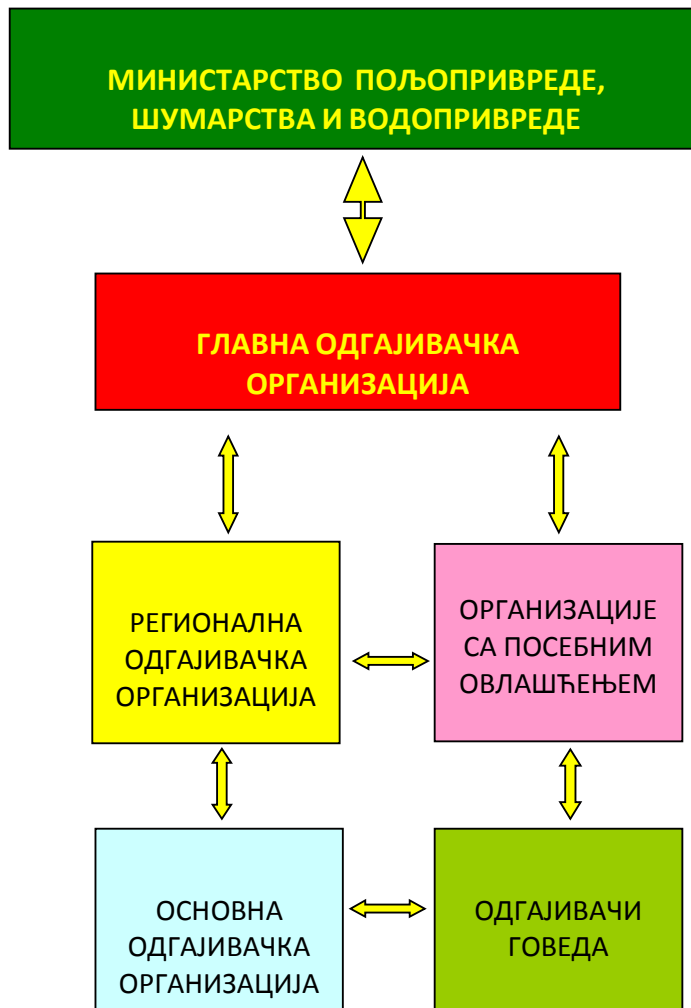
3.2. ОРГАНИЗАЦИЈА СПРОВОЂЕЊА ГЛАВНОГ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

Одгајивачки програм је комплексан и зависи од више чинилаца, од одгајивача, преко одгајивачких организација до Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде. Због тога његова реализација захтева јединствену организацију на свим нивоима у Србији.

Главни одгајивачки програм је националног карактера и има функцију унапређења сточарства, тако да се његовим спровођењем постижу одгајивачки циљеви, и да је обезбеђена контрола производних и других особина говеда. Његово спровођење унутар појединих популација говеда у Републици Србији захтева детаљну разраду организационих, техничких и технолошких поступка. Овај Програм је подложен допунама, изменама и усаглашавањима са сличним или истим Програмима у области говедарске производње.

Организацијска схема одгајивачког програма темељи се на Закону о сточарству (Службени гласник РС, број 41/2009, 93/2012 и 14/2016), а његову успешну реализацију осигуравају институције које су на различите начине укључене у овај процес како је и приказано у схеми 1.

Схема 1. Организација спровођења одгајивачко селекцијског програма у Републици Србији

4. ОДГАЈИВАЧКО ПОДРУЧЈЕ И ВЕЛИЧИНА ПОПУЛАЦИЈЕ

Најзначајније популације домаћег бивола у Републици Србији заступљене на подручју општина Нови Пазар, Тутин и Сјеница. Мањи број бивола гаји се и у околини Димитровграда на Старој планини, али и у Војводини, у околини Кикинде.

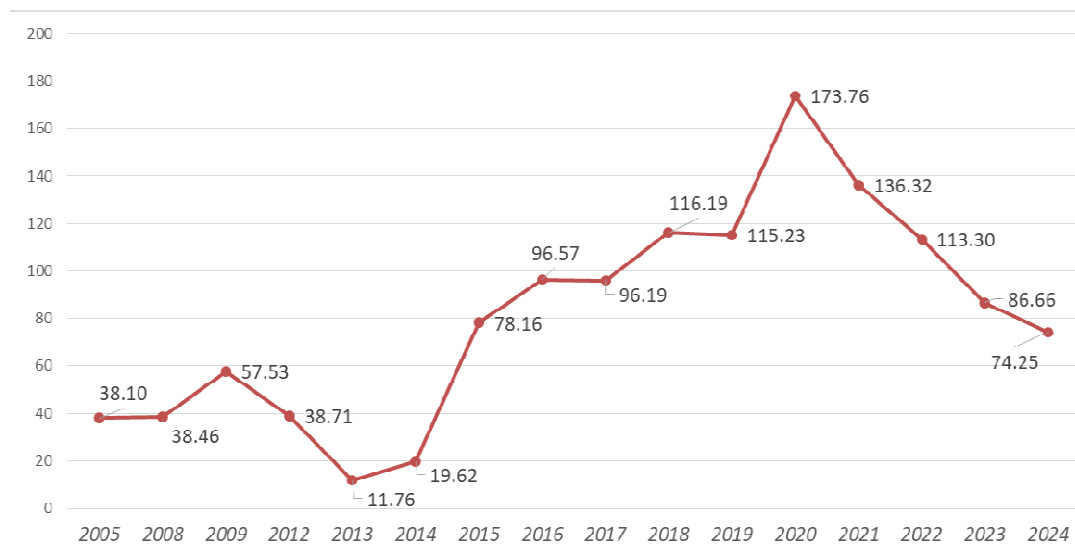
Због потребе повећања бројног стања популације домаћег бивола као угрожене, аутохтоне расе, могуће је његово гајење и у осталим подручјима у земљи уз поштовање принципа одрживог коришћења.

Програм очувања домаћег бивола као генетичког ресурса отпочео је 2005. године са процењеном величином популације на нивоу од 300 до 1.000 грла. Данас, величина целокупне популације домаћег бивола броји око 2000 грла свих категорија, од којих је 827 приплодних грла (Табела 1).

Табела 1. Преглед бројног стања приплодних грла домаћег бивола у РС (1999-2017)

	2005	2008	2009	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Женска приплодна грла	200	250	350	300	150	259	281	704	631	914	724	1253	1298	1215	1418	808
Мушка приплодна грла	10	10	15	10	3	5	21	25	25	30	30	45	35	29	22	19
Укупно	210	260	365	310	153	264	302	729	656	944	754	1298	1333	1244	1440	827

Ефективна величина популације (N_e) домаћег бивола је услед недовољног и променљивог броја приплодњака значајно варирао током посматраног периода (2005-2024). Од 2015. године присутан је позитиван популациони тренд и његова стабилизација при $N_e=96$ са максималном вредношћу 2020. након чега следи опадање N_e (Графикон 1). Према Правилнику а на основу величине ефективне популације (N_e) и укупног броја репродуктивно способних јединки (N), домаћи биво сврстава се у III групу -**потенцијално угрожених** аутохтоних раса.

Графикон 1. Кретање ефективне популације (N_e) домаћег бивола у периоду 2005 -2024

* Матична књига за домаћег бивола у Централној Србији установљена је 2011. године и до сада је у њу уписано 1336 приплодних грла

5. ОДГАЈИВАЧКИ ЦИЉЕВИ

Законом о сточарству дефинисано је да су основни одгајивачки циљеви повећање продуктивности домаћих животиња, измена и побољшање расног састава, као и спречавање смањења бројног стања.

При дефинисању одгајивачких циљева за грла домаћег бивола, важно је истаћи да се са обзиром на њихов статус угрожених врста као најважнији циљеви постављају **очување и одрживо коришћење ове расе**. Због тога се повећање бројности популација домаћег бивола као и очување њима својствене конституције, отпорности, здравља и плодности постављају као примарни одгајивачки циљеви.

Пројекција одгајивачких циљева у смислу производних особина је сходно томе од секундарне важности све док се популациони тренд ових популација не стабилизује у дужем временском периоду.

Одгајивачким програмом за домаћег бивола постављени су следећи одгајивачки циљеви:

1. *Повећање бројног стања домаћег бивола* поставља се као примарни одгајивачки циљ, посебно у оним подручјима која најприближније одговарају њиховим изворним стаништима и у којима ће се особености ове расе у најбољој мери и очувати. Осим тога, на оваквим локалитетима популације ове расе су управо и најбројније што смањује могућност појаве инбридинга који се неповољно одражава на фреквенцију и равнотежу гена као и генетичку варијабилност у оквиру популације.

Гајење бивола ван изворних станишта се са обзиром на примарни циљ, такође може препоручити посебно из разлога што би миграција јединки са различитих локалитета путем повећања протока гена допринела повећању алелске разноврсности и генетичке варијабилности расе.

2. *Очување особина здравља, отпорности и дуговечности којима се биволи одликују:* препорука је да се грла гаје екстензивно у условима који што приближније одговарају њиховом природном станишту како би се одржала њихова специфична, еволутивно изграђена отпорност на болести и прилагођеност скромним условима гајења.

3. *Особине екстеријера:*

Одгајивачки циљ је одржати грубу односно снажну конституцију којом се ова раса одликује, а која је кључни чинилац њене адаптивности и способности преживљавања. Сходно томе да се циљеви постављају целокупно за све системе гајења бивола у РС, то су и интервали телесних димензија и маса дати у ширим оквирима:

- Висина гребена женских грла: 110-130 цм
- Висина гребена мушких грла: 130-140 цм
- Телесна маса женских грла: 350-550 кг
- Телесна маса мушких грла: 600-800 кг

4. Репродуктивне особине:

- Узраст женских грла при првом припусту : од 33. месеца
 - Узраст мушких грла при првом припусту: од 24. месеца
 - Трајање гравидитета: 305-330 дана
 - Тежина телади на рођењу: 20-35 кг
 - Сервис период: до 50 дана
- *Биволице треба да имају изражене материнске особине.

5. Производне особине:

Домаћег бивола као аутохтону расу комбинованих, тројних, производних способности одликују ниске производне перформансе. Ипак, унапређење приноса млека и меса у садашњим околностима угрожености расе не може бити постављено као примарни одгајивачки циљ. Озбиљнији одгајивачко-селекцијски рад на унапређењу ових особина оправдано је отпочети у условима када се популацијски тренд ове расе стабилизује у дужем временском периоду. Досадашња истраживања показала су да се применом селекције и побољшане исхране, постижу значајни резултати у повећању приноса и квалитету млека.

Одгајивачки циљеви у погледу *производних особина* пројектовани су у оквирима наведених вредности:

- Трајање лактације: 180-320 дана
- Принос млека: преко 700 кг у целој лактацији
- Садржај млечне масти: 7-8 %
- Дневни прираст: 500 г
- Рандман: 45 %

6. МЕРЕ СПРОВОЂЕЊА ЦИЉЕВА ИЗ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

Мере спровођења циљева из одгајивачког програма су:

- Одабирање и производња приплодних грла аутохтоних раса
- Производња квалитетне хране за грла аутохтоних раса
- Одабирање и коришћење мушких и женских приплодних грла аутохтоних раса за производњу
- Вођење матичне евиденције
- Друге одгајивачке и зоотехничке мере

6.1 ОДАБИРАЊЕ И ПРОИЗВОДЊА ПРИПЛОДНИХ ГРЛА АУТОХТОНИХ РАСА

У смислу спровођења циљева одгајивачког програма за аутохтоне расе, основу одгајивачко-селекцијског рада чини **матична популација** над којом се изводи селекцијски програм и примењују одгајивачке методе.

6.1.1 МАТИЧНА ПОПУЛАЦИЈА

Матичну популацију домаћег бивола чине само она приплодна грла која се одликују карактеристичним обележјима расе дефинисаним овим одгајивачким програмом и која по свом пореклу могу бити уписана у главну матичну евиденцију за аутохтоне расе. Популације аутохтоних раса одликују се малом бројношћу услед чега су склоније појави биолошких феномена који доводе до смањења генетичке варијабилности и појаве инбридинга. Са обзиром да су као главни одгајивачки циљеви наведени повећање величине популације, очување аутентичног генома и одржање генетичке варијабилности над матичном популацијом аутохтоних раса спроводе се следеће најважније мере **генетичког очувања и унапређења:**

- идентификација и регистрација,
- оцењивање и одабирање;
- контрола припуста и спречавање парења у сродству

6.1.2 ОДГАЈИВАЧКЕ МЕТОДЕ

Са обзиром да се домаћи биволи третирају као генетички ресурс, рад на очувању и конзервацији њиховог генома је од примарног значаја због чега је одгајивање могуће једино **у чистој раси ван сродства**. Да би се одржала генетичка варијабилност популације и спречио инбридинг, плоткиња и приплодњак треба да буду **у што мањем степену сродства**. Пошто се ради о малим популацијама, препорука је да приплодњак и плоткиња нису у сродству најмање три до пет генерација предака.

6.1.3 СЕЛЕКЦИЈСКИ ПРОГРАМ

Селекцијски програм за аутохтоне расе обухвата скуп селекцијских мера којима се омогућава очување аутентичног-изворног генома и генетичке варијабилности у оквиру ових популација. Селекцијским програмом се такође утврђује и начин испитивања производних способности, оцењивања и одабирања квалитетних приплодних грла и план њиховог коришћења ради остваривања одгајивачких циљева.

У програм су укључене све категорије грла, а мушка и женска грла у типу расе која се користе у приплоду чине нуклеус запат и окосницу селекцијског рада.

Селекцијски програм обухвата следеће мере:

- избор методе одабира-селекције грла
- оцењивање и одабирање приплодних грла на смотрама
- лиценцирање приплодњака
- изразу програма коришћења приплодњака

Основа одгајивачког рада је правилан избор животиња које ће бити родитељи будућих генерација потомака и који одговарају постављеним одгајивачким циљевима. Посебан значај при спровођењу селекцијског програма придаје се спречавању узгоја у сродству, са обзиром да су популације аутохтоних раса због своје мале бројности склоније биолошким феноменима који доводе до смањења генетичке варијабилности и појаве инбридинга. Због тога је, при спровођењу селекцијског програма од изузетног значаја континуирано праћење бројног стања приплодних грла која чине нуклеус запате као и успостављање линија бивола и родова биволица као и израда плана припуста свих приплодних грла.

6.1.4 МЕТОДЕ СЕЛЕКЦИЈЕ

Избор грла (селекција) може да се врши на бази неколико врста података, који су, у мањој или већој мери, гаранција да грла поседују пожељне гене за одређене особине, дефинисане у оквиру одгајивачких циљева.

Са обзиром да је примарни одгајивачки циљ у периоду спровођења овог Одгајивачког програма повећање бројности популације то условљава и примену нижих селекцијских критеријума.

Одабир грла обавља се *на основу порекла и фенотипских особина* при чему одабрана грла морају припадати типу расе односно поседовати карактеристична обележја расе како по екстеријеру тако и по производним и другим особинама.

6.1.5 ГАЈЕЊЕ И ПРОИЗВОДЊА ПРИПЛОДНИХ ГРЛА АУТОХТОНИХ РАСА

Гајење и производња приплодних грла домаћег бивола морају бити у складу са Законом о сточарству као и са осталим законима који су везани за сточарску производњу. Дозвољени су начини гајења који испуњавају **етолошке и еколошке нормативе** уз уважавање принципа **добре одгајивачке праксе**. Животиње треба држати тако, да су задовољене њихове **биолошке потребе**, да нису ометане њихове телесне функције и понашање, да није превазиђена њихова способност прилагођавања и да се са њима поступа у сагласности са прописима, који уређују здравствену заштиту и добробит животиња. Животиње требају да буду слободне од болести, повреда и бола, што се обезбеђује оптимизацијом менаџмента и одговарајућом здравственом заштитом (укључујући превентивне и профилактичке мере).

Исхрана, нега и држање морају одговарати физиолошким, етолошким и другим потребама. Животиње требају да буду ослобођене од глади и жеђи, дакле, редовно снабдевене довољним количинама квалитетне хране и воде, у складу са потребама. Такође, животиње треба да буду на одговарајући начин смештене, водећи рачуна о њиховој удобности и комфору. Присилно храњење домаћих животиња дозвољено је у функцији преживљавања или из здравствених разлога. Забрањено је давање хормоналних препарата да би се подстицао раст и/или производња. Превоз и клање домаћих животиња мора се обављати, у складу са прописима којима се уређује здравствена заштита и добробит животиња.

Дужност одгајивача при гајењу је да према животињи поступа са пажњом доброг домаћина и да обезбеди услове за држање и негу који одговарају врсти, раси, полу,

старости, као и физичким, биолошким и производним специфичностима и особинама у понашању и здравственом стању животиње. Одгајивач је дужан да, у складу са зоохигијенским и етолошким нормативима, користи одговарајућу опрему за смештај, храњење, напајање, чишћење и негу, као и опрему за превоз животиња и животињских отпадака. Одгајивач је такође одговоран за живот, здравље и **добробит** животиње и мора да предузима све неопходне мере како би обезбедио да се животињи не наноси непотребан бол, патња, страх и стрес, односно повреда. Обавеза одгајивача је да благовремено обезбеди помоћ ветеринара ако је животиња оболела, при порођају животиње, као и збрињавање болесне, повређене и изнемогле животиње. Одгајивач може сам да изводи само оне **зоотехничке поступке**, који су неопходни за здравствену заштиту домаћих животиња и успешно гајење (прву помоћ, обраду и негу папака, обезрожавање телади млађе од шест недеља, вештачко осемењавање, контролу продуктивности, обележавање домаћих животиња у складу са прописима, дезинфекцију и дезинсекцију сточарских објеката са дозвољеним средствима, негу коже и длаке итд.).

Одгајивач при гајењу мора да је оспособљен и да поседује основна знања о о гајењу и поступању са домаћим животињама, исхрани и квалитету производа животињског порекла као и поступању са животињским отпаcima -стајским ђубривом. Са животињским отпаcima мора се поступати тако да се не угрожава здравље људи и домаћих животиња, животна средина, квалитет хране и сточарских производа. Објекти и погони за прераду и обраду животињских отпадака морају задовољавати техничке и технолошке услове прописане Правилником о условима које треба да испуњавају објекти за животињске отпатке и погони за прераду и обраду животињских отпадака, ("Службени гласник РС", број 94/2017).

Са обзиром да се аутохтоне расе третирају као генетички ресурси њихово гајење и производња може се одвијати на два начина:

1. **In situ** или *On farm* – гајење живих животиња у производним системима где су настале или се сада налазе, а који подједнако укључују фарме и производне системе.

2. **Ex situ** – што подразумева гајење изван производних система где су живе и настале, а који могу бити: *in vivo* гајењем живих животиња у зоо вртovima, парковима природе, музејима, истраживачким институтима и др., и *in vitro* криоконзервацијом ембриона, сперматозоида, оплођених јајних ћелија, ДНК, соматских ћелија и другог биолошког материјала који се може искористити за реконструисање животиње.

Ради очувања станишта у којем су аутохтоне расе домаћих животиња настале, аутохтоне расе домаћих животиња гаје се на традиционалан начин у производним системима са ниским улагањима-*екстензиван начин*. Ради бољег спровођења одгајивачких циљева, повећања ефикасности селекције и конзервације одређене расе, аутохтоне расе домаћих животиња гаје се и на *полуинтензиван и интензиван начин*.

6.2 ПРОИЗВОДЊА КВАЛИТЕТНЕ ХРАНЕ ЗА ПРИПЛОДНА ГРЛА АУТОХТОНИХ РАСА

Храна за животиње, јесте свака супстанца или производ, прерађена, делимично прерађена или непрерађена, а намењена је за исхрану животиња које служе за производњу хране, и то у облику хранива, премикса и смеше. Примарна производња хране за домаће животиње јесте процес једноставне физичке обраде примарних пољопривредних производа биљног порекла који се обавља на пољопривредном газдинству.

Под квалитетом хране за животиње подразумевају се њена физичка, хемијска, физичко-хемијска и нутритивна својства. Храна за животиње мора да испуњава услове у погледу квалитета, и то за: категоризацију, физичка, хемијска, физичко-хемијска и нутритивна својства, а у складу са Правилником о квалитету хране за животиње („Службени гласник РС“, бр. 4/2014, 113/2012, 27/2014, 25/2015, 39/2016, 54/2017). Квалитет хране за животиње одређује се у складу са овим правилником и посебним захтевима на основу упутства произвођача хране заснованог на специфичним нутритивним потребама животиња, са обзиром на расу, старост, пол и категорију животиња.

Аутохтоне расе се углавном гаје у екстензивним условима па основу њиховог obroка (изузев телади) у највећој мери чине кабаста хранива доступна путем испаше, покошене травне масе, сена и силаже. Испаша приплодних грла аутохтоних раса на сејаним и природним пашњацима задовољавајућег квалитета се препоручује јер има значајне предности које се огледају у смањењу трошкова исхране, смањењу ризика од појаве хранидбеног дефицита и заразних болести односно повећању опште отпорности због могућности кретања, боравка на свежем ваздуху и изложености сунцу. Начелно, квалитет хране у великој мери зависи од начина њене производње и конзервирања па је овим технолошким поступцима потребно приступити са највећом пажњом. У зависности од услова гајења и потреба грла у оброке се по потреби укључују и концентрована хранива која се производе на њивама, односно ораницама а користе се у зрнастом облику или се уситњавају и чине компоненте смеша концентрата. Поред ових, користе се и споредни производи индустрије: млински производи од жита; производи индустрије скроба; производи индустрије алкохола и врења; производи индустрије шећера и споредни производи индустрије шећера и производње аскорбинске киселине; производи индустрије уља. Ради задовољења комплетних потреба животиња у оброке се додају и минерално-витамински додаци.

Поред обезбеђења квалитета хране која се користи у исхрани домаћег бивола, велика пажња мора се посветити оптимизацији obroка у односу на специфичне потребе животиња у хранљивим материјама према раси, полу, категорији грла и физиолошком статусу.

6.3. ОДАБИРАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ МУШКИХ И ЖЕНСКИХ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА ЗА ПРОИЗВОДЊУ

Оцењивање и одабирање грла на селекцијским смотрама

При одабиру грла која ће бити родитељи наредних генерација мора се водити рачуна првенствено да грла фенотипски одговарају расним карактеристикама, да су одговарајуће конституције, задовољавајуће плодности и здравственог стања. Одабирање грла врши се најчешће једном годишње на селекцијским смотрама. Том приликом након обављене идентификације грла, констатује се стање грла у погледу његове конституције и кондиције. Код свих приплодних грла морају бити утврђене телесна маса и основне екстеријерне мере на начин приказан у *шеми 1.* :

1. Висина гребена

Вертикално растојање од подлоге, иза предњег папка, до највише тачке гребена.

2. Дубина груди

Вертикално растојање од доње ивице грудне кости до највише тачке на гребену.

3. Дужина трупа

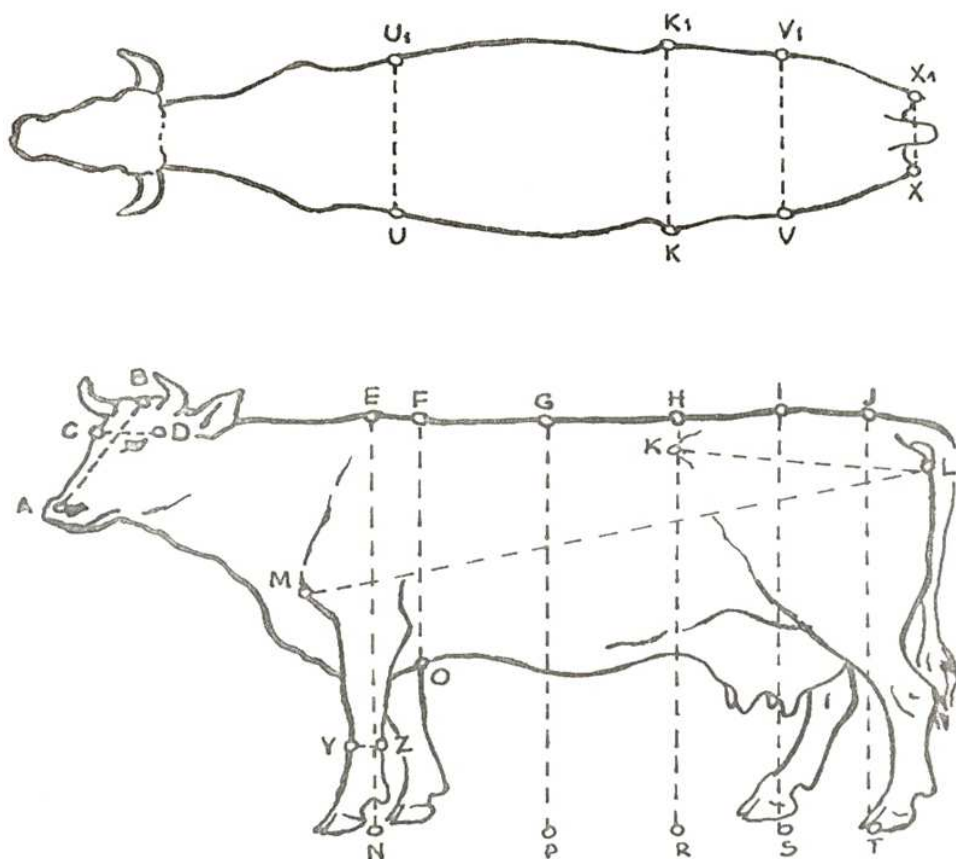
Косо или хоризонтално растојање од предње ивице рамено-лопатичног зглоба до задње тачке седњачне кврге. Коса дужина је ако се штап држи косо. Хоризонтална дужина је ако се држи у водоравном положају, паралелно са леђном линијом, док се крацима штапа додирују наведене тачке.

4. Обим груди

Обим трупа иза лопатица.

5. Телесна маса

Маса тела грла мери се вагом, а процена телесне масе обавља се пантљиком мерењем обима груди.

Значајније телесне мере: А-В дужина главе, Ц-Д ширина главе, Е-Н висина гребена, Ф-О дубина груди, Г-П висина леђа, Х-Р висина бедара, И-С висина крста, Ј-Т висина корена репа, К-Л дужина карлице, М-Л коса дужина трупа, Y-З обим цеванице, О-У-Ф-У1 обим груди, К-К1 ширина кукова, В-В1 средња ширина карлице, Х-Х1 размак између седњачних кврга.

6.3.1 ОДАБИРАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ ЖЕНСКИХ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА

Приплодна женска грла (плоткиње), оцењују се и бирају за увођење у приплод једном годишње, на **селекцијским смотрама**. Одабир женских приплодних грла обавља комисија за селекцијске смотре која је састављена од једног представника регионалне и једног представника основне одгајивачке организације. Након смотре сачињава се **комисијски записник** који садржи податке о идентитету и пореклу грла, датуму рођења и последњег телења, телесној маси, основним екстеријерним мерама и одгајивачу/власнику грла. Записник са смотре (оверен и потписан од стране О.О.О и Р.О.О) доставља се Главној одгајивачкој организацији.

Након што је познат и потврђен први податак о плодности (потврђена стеоност), односно након телења, женске животиње могу бити уписане у матичну књигу.

Основна одгајивачка организација је дужна да обавести одгајивача писменим или електронским путем о свим подацима и чињеницама утврђеним на селекцијској смотри најкасније 30 дана од датума обављања смотре.

6.3.2 ОДАБИРАЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ МУШКИХ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА

Раније одабрана и/или лиценцирана мушка приплодна грла за природно парење која се налазе на пољопривредном газдинству са Решењем за употребу у природном припусту, оцењују се и бирају за приплод једном годишње на редовним селекцијским смотрама.

Одгајивач може да користи приплодњака за природно парење ако има матични лист приплодњака, педигре и дозволу за његово коришћење издату од Главне одгајивачке организације, ако је приплодњак уписан у главну матичну евиденцију домаћих животиња и ако се за приплодњака води припусни списак. Изузетно, када не постоји довољан број квалитетних приплодних домаћих животиња, министар може да дозволи коришћење приплодњака и када нису испуњени прописани услови.

Главним одгајивачким програмом утврђују се услови и начин коришћења приплодњака, као и период важења дозволе за коришћење приплодњака за природно парење.

Програм коришћења приплодњака

Програм коришћења приплодњака садржи мере, за извођење више стручних послова у складу са одредбама Закона о сточарству ("Службени гласник РС" број 41/2009), које захтевају спречавање негативних последица парења у сродству. Поступак подразумева контролу две родитељске генерације плоткиња и бикова за планско парење.

Са обзиром да је природни припуст најчешћи избор при гајењу аутохтоних раса, највећа пажња мора се обратити редовној замени бикова приплодњака у стаду. Препорука је да период коришћења приплодњака у стаду буде највише три године.

Одабир приплодњака за коришћење у природном припусту

Мушка приплодна грла аутохтоних раса могу се увести у приплод ако:

- 1) у погледу здравственог стања испуњавају услове у складу са законом којим се уређује здравствена заштита животиња;
- 2) испуњавају услове за пуно и непотпуно порекло у складу са Законом, Правилником и главним одгајивачким програмом;
- 3) су уписана у матичну евиденцију;
- 4) су лиценцирана.

Одабране мушке приплодне домаће животиње морају припадати типу расе за коју ће се користити за приплод.

Период коришћења бивола у приплоду зависи од њихове приплодне способности и репродуктивне ефикасности и уобичајено износи 10-12 година.

Лиценцирање приплодњака

Лиценцирање мушких приплодних грла је поступак одабира **мушких приплодних грла** из популације **када у Републици Србији нема довољног броја мушких квалитетних приплодних грла** (Правилник о условима за увођење у приплод које морају да испуњавају приплодне домаће животиње и квалитетне приплодне домаће животиње, "Службени гласник РС" број94/2009). Лиценцирање се обавља **на захтев основне одгајивачке организације** ради спровођења одгајивачког програма. Лиценцирани приплодњаци могу се користити **искључиво за природно парење**.

Поступак лиценцирања обавља Комисија за лиценцирање, коју образује главна одгајивачка организација на захтев и предлог основне одгајивачке организације која припрема податке о мушким приплодним животињама која се лиценцирају, и то: старост грла, порекло, оцену телесне грађе, оцену расне припадности и здравственог стања.

О **времену лиценцирања** и оцени мушких приплодних домаћих животиња комисија обавештава одгајиваче, најкасније 14 дана пре почетка лиценцирања. **Место лиценцирања** је пољопривредно газдинство на коме се приплодњак налази. О извршеном лиценцирању **комисија сачињава извештај** са следећим подацима:

- 1) назив основне одгајивачке организације под чијом је контролом лиценцирано грло;
- 2) име и презиме, односно назив и адреса, односно седиште одгајивача;
- 3) врста и раса грла;
- 4) старост грла;
- 5) расположиви производни подаци о грлу;
- 6) здравствено стање грла;
- 7) оцена екстеријера грла (прилог записнику);
- 8) оцена услова за држање и искоришћавање грла;
- 9) препорука за коришћење грла.

На основу поднетог извештаја **главна одгајивачка организација доноси решење** о коришћењу приплодњака за природни припуст или о његовом излучењу. У решењу се наводи и трајање права коришћења грла за приплод. У случају пријема решења о излучењу

грла, одгајивач је дужан да излучи приплодњака из стада или да обави његову кастрацију у року од седам дана.

Евиденција припуста

Подаци приплодњака се евидентирају и анализирају ради праћења особина плодности, али и за потребе одређивања и потврде порекла телади.

Запис о припусту мора бити евидентиран на фарми на дан припуста. Одгајивач је у обавези да ажурно и хронолошки води **припусни списак**.

Ако је у стаду **приплодњак за природно парење**, у условима слободног држања или паше, **потврда о припусту** се издаје на основу прегледа на стеоност. Мора бити забележен датум улаза животиња у стадо, као и датум излаза из њега.

6.4 ВОЂЕЊЕ МАТИЧНЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ – СИСТЕМ ИДЕНТИФИКАЦИЈЕ И РЕГИСТРАЦИЈЕ

Основни предуслов за успешно спровођење селекцијских мера и унапређење говедарства је уредно, ажурно и тачно вођење матичне евиденције која треба да пружи веродостојне и сигурне податке о пореклу, екстеријеру, продуктивности, плодности и квалитету одређеног грла.

Значај идентификације и регистрације животиња огледа се у могућности утврђивања и доказивања власништва над животињама, њиховог порекла и старости, као и могућности примене зоотехничких мера као врло важног и незаобилазног средства у организовању производње. Евиденција свих података у матичној евиденцији мора бити тачна и следљива. Матична евиденција почиње идентификацијом животиња, те је, према томе, за њену успешну примену правилно обележавање јединки од суштинског значаја.

6.4.1 ИДЕНТИФИКАЦИЈА И РЕГИСТРАЦИЈА – ОБЕЛЕЖАВАЊЕ

Свака животиња укључена у одгајивачки програм мора бити обележена у складу са прописима, који уређују идентификацију и регистрацију говеда у Републици Србији (Правилник о начину обележавања и регистрације говеда, као и о службеној контроли обележавања и регистрације говеда, "Службени гласник РС" број 102/2014), у складу са европским законодавством и у складу са овим одгајивачким програмом.

Систем обележавања говеда у РС потпуно је компатибилан са системом који се спроводи у земљама ЕУ. Обележавање пластичним ушним маркицама омогућава laku идентификацију, лоцирање и праћење животиње. Подаци о свим издатим ушним маркицама налазе се у Централном регистру под надзором Министарства пољопривреде.

Законска обавеза одгајивача је да омогући обележавање својих грла (новорођена телад обележавају се најкасније до 20 дана по рођењу). Обележавање се спроводи **постављањем ушне маркице** у оба уха. На предњем делу маркице одштампани су код државе, евиденциони број одгајивача и ИД број животиње, а на наличју и бар код. Након обележавања овлашћени обележивач издаје одгајивачу потврду о извршеном обележавању, а једну копију доставља и Централној бази Министарства пољопривреде. У случају **губитка једне или обе ушне маркице**, или ако оне више нису читљиве, одгајивач је дужан да у року од **седам дана** то пријави овлашћеној организацији/обележивачу. На

основу захтева овлашћеног обележивача, преко Централне базе, упућеном овлашћеном дистрибутеру наручује се **дупликат ушне маркице** који садржи **идентичне податке** које је садржала ушна маркица која се замењује, а замењена ушна маркица се означава римским бројем. Дупликат ушне маркице се издаје у року од **14 дана** од дана подношења захтева.

Истовремена замена обе ушне маркице може се извршити искључиво код говеда код којих је, без сумње могућа идентификација на основу **других, трајних начина обележавања** (тетовирање, обележавање течним азотом и слично). Ако није могуће извршити идентификацију говеда на један од описаних начина могуће је утврђивање идентитета грла генетском типизацијом - **ДНК анализом**, у акредитованим лабораторијама о трошку власника. Ушне маркице не могу са говечета бити уклоњене или замењене без одобрења Министарства.

После угинућа или клања грла, ушне маркице се физички уништавају, односно рециклирају од стране овлашћеног обележивача под надзором ветеринарског инспектора, а извештај о уништавању, односно рециклажи ушних маркица се доставља Министарству.

Законом је предвиђено да обележавање ушним маркицама могу обављати поред ветеринарских служби и стручњаци из основних одгајивачких организација као и одгајивачи након стручне обуке (Правилник о условима које мора да испуњава овлашћени обележивач, као и програму стручног оспособљавања одгајивача за обележавање домаћих животиња („Службени Гласник РС”, број 44/14). По добијању овлашћења од стране Министарства, одгајивач и одгајивачка организација дужни су да податке о обележавању домаће животиње доставе Министарству, ради уписа података о обележеним домаћим животињама у Централну базу података о обележавању животиња. Овлашћени обележивачи одговорни су за правилно обележавање домаћих животиња, а одгајивачи су дужни да воде **шталску књигу** о извршеном обележавању која садржи и податке о идентитету, пореклу, плодности и производним способностима домаће животиње.

Главна одгајивачка организација може да наложи двоструко обележавање грла у запатима приплодних грла оних одгајивача, код којих се увидом у матичну евиденцију и/или непосредним увидом грла на газдинству, утврде пропусти и недозвољене радње у обележавању (намерно скидање ушних маркица и преозначавање другим и сл.). По налагању ове мере одгајивач је у обавези да сва грла на газдинству (почевши од новорођених) до даљњег обележава двоструко- тетовирањем и ушним маркицама. Тетовирање грла обавља основна одгајивачка организација која има склопљен уговор са одгајивачем најкасније 15 дана по тељењу.

6.4.2 МАТИЧНА ЕВИДЕНЦИЈА ЗА АУТОХТОНЕ РАСЕ

За успешно спровођење одгајивачког програма важан предуслов је уредно, ажурно и тачно вођење матичне евиденције. Матична евиденција треба да пружи веродостојне и сигурне податке о пореклу, екстеријеру, продуктивности, плодности и квалитету одређеног грла. У малим, затвореним популацијама (какве су углавном популације аутохтоних раса), селекцијски одговор је често повећање инбридинга и смањење генетске варијабилности за даљу селекцију што може узроковати депресију фитнеса и других својстава. Због тога је вођење матичне евиденције посебно важно у гајењу аутохтоних раса јер омогућава планско гајење (планске припусте) у циљу очувања, па чак и повећања генетске варијабилности, као и избегавања штетних утицаја инбридинга.

Аутохтоне расе домаћих животиња уписују се у **матичну евиденцију аутохтоних раса домаћих животиња о пореклу расе**. Матична евиденција дели се на основну и главну матичну евиденцију.

ОСНОВНА МАТИЧНА ЕВИДЕНЦИЈА

Основне одгајивачке организације воде основну матичну евиденцију и податке из ње прослеђују регионалној и главној одгајивачкој организацији. Основна матична евиденција се води у писаној и у електронској форми.

Садржина и начин вођења матичне евиденције аутохтоних раса

Матична евиденција садржи следеће податке по врстама, односно расама домаћих животиња, и то:

- идентификациони број домаће животиње;
- датум рођења;
- назив расе,
- пол;
- идентификациони број оца;
- идентификациони број мајке;
- име и презиме, односно назив одгајивача и адреса, односно седиште одгајивача;
- датум излучења.

У матичну евиденцију, уписују се и нови подаци о:

- производним особинама за категорије и грла за које је то могуће утврдити;
- екстеријерне мере домаће животиње,
- репродуктивни показатељи;
- остали подаци за које се може утврдити да су од значаја за поједине врсте или расе.

Поред наведених података, матична евиденција аутохтоних раса садржи и ХБ или РБ матични број под којим је домаћа животиња уписана у матичну евиденцију аутохтоних раса коју води Главна одгајивачка организација. Подаци матичне евиденције, воде се на обрасцима прописаним од стране Главне одгајивачке организације у писаној и електронској форми.

Обрасци матичне евиденције

Основну матичну евиденцију за аутохтоне расе чине следећа документа: регистар телади, матични лист плоткиње, матични лист приплодњака, припусни списак, картон припуста и извештајна документација као што је записник са селекцијске смотре.

У *регистар телади* уписују се подаци о: власнику грла, ИД број грла, полу, датуму оплодње мајке, датуму рођења грла, маси грла код рођења и оцени, пореклу (матични-ХБ, регистарски број-РБ, ИД број оца и мајке), току тељења. Такође, у рубрику „примедба“ уписују се скраћенице БЛ-ближњење, ПО-побачај, МР-мртворођење и УГ-угинуће, одговарајуће. Подаци у регистар се уносе хронолошки и након закључења листа никакве

исправке нису дозвољене. Подаци у регистар се уписују у три истоветна примерка од којих један остаје у основној одгајивачкој организацији, други се доставља регионалној одгајивачкој организацији, а трећи главној одгајивачкој организацији за потребе главне матичне евиденције.

Матични лист плоткиње садржи податке о: идентитету грла (име, главни матични број, ИД број), датуму рођења, раси, датуму искључења, пореклу, одгајивачу – власнику, плодности и продуктивности. Подаци о идентитету, пореклу, власнику и плодности уносе се из регистра телади.

Матични лист приплодњака води се за сваког приплодњака који се користи у припусту. Садржи податке о пореклу, екстеријеру, коришћењу приплодњака у приплоду и другим особинама грла.

Припусни списак води држалац приплодњака који служи за контролисано природно парење. Држалац приплодњака је дужан да одмах и непосредно по извршеном припусту упише у списак свепредвиђене податке. Основна одгајивачка организација једанпут месечно контролише припусни списак и преноси одговарајуће податке у обрасце за основу матичну евиденцију. На крају сваке године закључује се припусни списак.

Картон припуста отвара се за приплодна женска грла. У њега се уносе подаци о сваком припусту и тељењу тако да он служи као извор података за регистар телади. Ветеринарска служба истовремено уноси податке о ветеринарским интервенцијама. Овај картон стоји код власника грла, који га редовно попуњава, а основна одгајивачка организација једном месечно проверава правилност уписаних података.

Записник са селекцијске смотре је документ који се користи за потребе редовног годишњег селекцијског прегледа. У записник се евидентирају сви неопходни подаци о грлу.

ГЛАВНА МАТИЧНА ЕВИДЕНЦИЈА

Главна матична евиденција (централна база података) за аутохтоне расе заснива се на подацима основне матичне евиденције. Води се код главне одгајивачке организације за потребе спровођења одгајивачког програма. Главном матичном евиденцијом обухватају се основни подаци о идентитету, пореклу а по могућству и производњи грла аутохтоних раса.

Услови за упис грла у главну матичну евиденцију

Грла аутохтоних раса домаћих животиња могу бити уписана у главну матичну евиденцију аутохтоних раса, ако припадају типу одговарајуће расе, што се утврђује на основу података о њиховом пореклу, екстеријеру грла, њиховим производним особинама за категорије и грла за које је то могуће утврдити, као и на основу података о производним особинама њихових предака и сродника, ако ти подаци постоје.

Грла аутохтоних раса домаћих животиња морају задовољити одгајивачке стандарде за расу, према главном одгајивачком програму да би биле уписане у матичну евиденцију.

Треба нагласити да су аутохтоне расе као генетички ресурси од посебног одгајивачког значаја у Републици Србији, као и то да у Републици Србији нема довољно приплодних грла аутохтоних раса.

Главна матична евиденција аутохтоних раса, састоји се из главног и додатног дела:

A) Услови за упис грла у главни део матичне евиденције аутохтоних раса

У главни део матичне евиденције аутохтоних раса уписују се и добијају ХБ број приплодна грла аутохтоних раса добијена у складу са главним одгајивачким програмом ако:

- 1) имају познате родитеље и родитеље родитеља исте расе;
- 2) су обележене од рођења у складу са прописима којима се уређује обележавање;

Грла аутохтоних раса домаћих животиња код којих су мајка и мајке њихових родитеља уписане у додатном делу матичне евиденције и код којих су отац и дедови уписани у додатни део матичне евиденције могу се уписати у главни део матичне евиденције аутохтоних раса.

Грла аутохтоних раса домаћих животиња код којих су мајка и отац уписани у додатном делу матичне евиденције могу се уписати у главни део матичне евиденције аутохтоних раса.

Извод из главне матичне евиденције је штампани и/или електронски документ о тренутном статусу квалитетног приплодног грла у Главној матичној евиденцији. Извод садржи податке о грлу (ХБ и ИД број, раса, пол, датум рођења, број регистра, датум последњег партуса, датум последњег осемењавања односно припуста, датум последњег скока), податке о пореклу (име, ХБ и ИД оца, ХБ и ИД мајке), име и адресу власника грла, затим ХИД и БПГ, и назив одгајивачке организације.

Са успостављањем платформе е-Аграр и електронским подношењем документације за субвенције по Јавном позиву престала је потреба за штампањем извода. Из наведених разлога, као и због израде и успостављања софтвера за вођење Главне матичне евиденције, у наредном периоду користиће се електронска форма документа Извод из главне матичне евиденције.

За остваривање права на субвенцију по Јавном позиву подноси се електронски извод из Главне матичне евиденције.

B) Услови за упис грла у додатни део матичне евиденције аутохтоних раса

У додатни део матичне евиденције аутохтоних раса уписују се и добијају РБ број, мушка и женска приплодна грла аутохтоних раса која:

- 1) се могу идентификовати на начин прописан главним одгајивачким програмом за одређену аутохтону расу;
- 2) је оценом екстеријера потврђено да испуњавају стандарде расе, у складу са главним одгајивачким програмом;
- 3) испуњавају минималне производне и репродуктивне особине у складу са главним одгајивачким програмом.
- 4) ако имају познато порекло за једну генерацију предака.

У додатни део матичне евиденције аутохтоних раса уписују се и женска приплодна грла код којих је познато порекло једног родитеља, а изузетно се могу уписати и женска грла без познатог порекла, ако у Републици Србији нема довољно домаћих животиња неке расе, а она је од посебног одгајивачког значаја.

Грла која испуњавају горе наведене услове, на захтев Основне одгајивачке организације *након првог тељења* могу бити уписана у матичну евиденцију за аутохтоне расе, и добити ХБ или РБ број у Главној одгајивачкој организацији.

Издавање педигреа

Право на добијање **Педигреа** имају грла која су уписана у главни део главне матичне евиденције за аутохтоне расе. Главној одгајивачкој организацији потребно је доставити захтев за издавање педигреа (два примерка), матични лист за дато грло и његову мајку. Животиња за коју се издаје педигре може бити уписана у главну матичну евиденцију, са тим да се упис може поништити ако се накнадно утврди да су достављени подаци нетачни.

Сва остала грла која се налазе уписана у додатни део главне матичне евиденције, а на основу захтева основне одгајивачке организације, могу добити **извод о упису у додатни део главне матичне евиденције**.

6.4.3 МЕТОДЕ ЗА ПРОВЕРУ ПОРЕКЛА

За проверу порекла приплодних грла аутохтоних раса дозвољени су међународно признати начини и научне методе које обезбеђују високу поузданост. Важан предуслов за проверу порекла грла је доследна и поуздана примена одговарајућих метода за идентификацију говеда („Службени гласник РС“, бр. 57/2009 и 14/2010).

У том смислу провера порекла обавља се на основу увида у зоотехничку документацију, визуелним прегледом грла, анализом крвних група и молекуларно генетичким тестовима. Методе прегледа података из зоотехничке документације и преглед телесне грађе, код провере порекла се обавезно употребљавају.

Увидом у зоотехничку документацију утврђује се познато порекло приплодних грла за најмање две генерације уназад док визуелна инспекција грла додатно може пружити податке о сличности са прецима грла. Поменуто, основне методе се уобичајено користе за проверу порекла, док се за **додатно проверавање порекла**, користи **одређивање крвних група и молекуларно-генетички тестови**. Додатно испитивање порекла може се обавити код приплодних бикова, као и за приплодни материјал (семе, ембрионе, јајне ћелије), док

се у случају непоузданих података о пореклу грла препоручује додатно проверавање порекла ради утврђивања тачног порекла грла.

Документи о пореклу и прегледу се архивирају најмање 5 година. Подаци о пореклу и друге информације о грлу се при упису/регистрацији животиње у базу података пореде са другим подацима, прикупљеним у оквиру спровођења одгајивачког програма. Подаци о датуму рођења телета се упоређују са подацима о припусту. У случају нејасноћа везаних за податке за признавање порекла потребна је **додатна потврда порекла** (одређивање крвних група, молекуларно-генетички тестови). Такође, код двократног припуста са различитим биковима за потврду порекла потомства потребна је додатна потврда порекла.

Зоотехничка документација, потребна за потврду порекла животиња, семена, јајних ћелија и ембриона, који потиче из других матичних књига мора бити потврђена од стране главне одгајивачке организације у Републици Србији. За приплодна говеда, семе бикова, јајне ћелије и ембрионе по овом одгајивачком програму је потребно пуно порекло, што значи да су познате прве две генерације предака.

6.4.4 ПОСТУПАК И РОКОВИ ЗА ПРЕДАЈУ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ ГЛАВНОЈ ОДГАЈИВАЧКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ

Документација која се предаје Главној одгајивачкој организацији треба да буде :

- уредно ажурирана за сваку аутохтону расу посебно;
- на прописаним обрасцима;
- са читко и правилно исписаним подацима;
- у складу са прописаним захтевима оверена од стране ООО и/или РОО.

Извештај о обављеним мерама селекције доставља се једанпут годишње поштујући рокове Министарства. Главна одгајивачка организација, у складу са потребама и организацијом посла, може изменити рокове достављања документације о чему благовремено треба да обавести ООО и РОО.

6.4.5 ЧУВАЊЕ ДОКУМЕНТАЦИЈЕ

Главна одгајивачка организација чува извештајну документацију и главну матичну евиденцију у периоду од најмање 10 година, са тим да се Регистри приплођавања и оцене телади као и комисијски записници са додељеним ХБ/РБ бројевима по могућству чувају неограничено дуго.

Регионалне одгајивачке организације чувају извештајну документацију у периоду од најмање 10 година, са тим да се Регистри приплођавања и оцене телади као и комисијски записници са додељеним ХБ/РБ бројевима по могућству чувају неограничено дуго.

Основне одгајивачке организације чувају извештајну документацију и основну матичну евиденцију у периоду од 10 година, са тим да се Регистри приплођавања и оцене телади као и комисијски записници са додељеним ХБ/РБ бројевима по могућству чувају неограничено дуго.

Уколико одгајивач пређе у другу основну одгајивачку организацију морају се чувати копије основне матичне евиденције најмање 10 година (оригинали се предају одгајивачу).

6.5. ДРУГЕ ОДГАЈИВАЧКЕ И ЗООТЕХНИЧКЕ МЕРЕ

6.5.1 ОЧУВАЊЕ ГЕНЕТИЧКЕ ВАРИЈАБИЛНОСТИ И БИОЛОШКЕ РАЗНОВРСНОСТИ

Говедарство је последњих деценија усмерено ка интензивној производњи и гајењу високопроизводних, племенитих раса које су се показале мање отпорним и захтевнијим у погледу услова гајења у односу на аутохтоне расе. Аутохтоне расе настале су дугогодишњим селекцијским радом човека и природе и представљају биолошку и културну вредност наше земље. Њиховим очувањем, гајењем и употребом ревитализирају се и штите наша традиционална подручја и станишта у руралним пределима.

Мере за очување биолошке разноврсности (биодиверзитета) и генетичке варијабилности обухватају поступке за обезбеђење парења ван сродства, праћење и израчунавање степена инбридинга и степена сродства те обезбеђење генетичких резерви. Ове мере реализују се на свим нивоима селекцијског програма уз поштовање одредби Закона о сточарству а у складу са Програмом очувања биолошке разноврсности у сточарству, који доноси министар, а који подразумева следеће:

- очување свих раса домаћих животиња које се гаје на територији Републике Србије, а посебно очување аутохтоних раса домаћих животиња;
- очување раса домаћих животиња изван средине у којој су настале (*ex-situ* очување), односно у средини где су настале (*in-situ* очување) за сваку расу домаћих животиња;
- успостављање и рад банке гена у сточарству;
- испуњавање међународних обавеза;
- повећање јавне свести о значају очувања биолошке разноврсности у сточарству;
- повезивање са другим програмима из области пољопривреде.

Очување биолошке разноврсности (биодиверзитета) и генетичке варијабилности се начелно постиже следећим мерама:

- Праћење и израчунавање степена инбридинга и степена сродства
- Обезбеђење парење ван сродства
- Обезбеђење генетичких резерви.

Праћење и израчунавање степена инбридинга и степена сродства- обезбеђење парења ван сродства

Парење животиња које су у одређеном степену сродства резултује повећањем хомозиготности њиховог генома како за пожељне тако и за непожељне алеле. Последица тога је појава инбридинг депресије која се негативно одражава на репродуктивна својства, продуктивност и раст. Осим тога, инбридинг умањује генетичку варијабилност у популацији што се може негативно одразити на њен потенцијални генетички прогрес у будућности. На нивоу популације ова појава може се измерити утврђивањем степена инбридинга. Неке земље су у оквиру својих одгајивачких програма ограничиле максималну вредност коефицијента инбридинга на 5%.

Појаву инбридинга у популацији могуће је избећи на два начина, од којих је један **планско парење родитеља који нису у сродству** најмање 4 до 6 генерација предака

односно да коефицијент сродства између партнера не прелази 3,5%. Планско парење родитеља ван сродства омогућава спречавање инбридинга код потомака што резултује смањењем степена инбридинга у популацији, али је ово могуће само када је ефективна величина популације довољно велика. Са обзиром да се ради о малим популацијама, препорука је да приплодњак и плоткиња **нису у сродству најмање три до пет генерација** предака. Други начин за спречавање појаве инбридинга је праћење његовог степена код појединих животиња у популацији.

Пошто је природни припуст најчешћи избор при гајењу аутохтоних раса, највећа пажња мора се обратити редовној замени приплодњака у стаду. Препорука је да период коришћења приплодњака у стаду буде највише три године.

Обезбеђење генетичких резерви

Два основна начина заштите и очувања популација домаћих бивола су *in situ* и *ex situ* конзервација. Програм конзервације бивола спроводи се методом *in situ* од 2005. године на фармама које се налазе на више локалитета. Најзначајнији локалитети на којима се спроводи програм конзервације бивола су: Нови Пазар, Тутин и Сјеница, околина Димитровграда (Стара планина) и у Војводина (околина Кикинде). Тренутне популације бивола имају стабилан популацијски тренд.

У оквиру мера за очување бивола као угрожене, аутохтоне расе, у наредном периоду значајан корак је оснивање банке гена и континуирано складиштење генетског материјала бивола односно ембриона, сперматозоида, оплођених јајних ћелија, ДНК, соматских ћелија и другог биолошког материјала који се може искористити за реконструисање животиња.

6.5.2 ПРОМЕТ ПРИПЛОДНИХ ГРЛА

Промет аутохтоних раса домаћих животиња обухвата увоз, извоз, транзит, продају, куповину или било какав њихов пренос на трећа лица, у складу са законом којим се уређује сточарство.

Сваки промет аутохтоних раса домаћих животиња мора да буде пријављен основној одгајивачкој организацији, у складу са законом којим се уређује сточарство.

Промет аутохтоних раса домаћих животиња мора да буде у складу са прописаним ветеринарско-санитарним условима.

Одгајивачка организација мора на захтев одгајивача уписати грла, која воде порекло из држава у којима је домаћи биво такође препознат као аутохтона раса и генетички ресурс, у матичну књигу за аутохтоне расе. Увежена приплодна грла са потврђеним потпуним пореклом и регистрацијом у матичној евиденцији (коју води од државе извозника) главна одгајивачка организација, на захтев одгајивача разврстава и уписује у матичну књигу за аутохтоне расе за коју испуњава услове за упис.

Код овога је потребно поштовати начело недискриминације. Одгајивачка организација може одбити регистрацију у случају: неиспуњавања захтева прописа о здравственој заштити животиња, као и неиспуњавања услова за промет приплодним материјалом или уколико резултати производње и генетске вредности увезених грла не постижу минималан захтев за упис у матичну књигу.

Приплодни материјал је могуће ставити у промет само, ако је прописно обележен и ако је за њега издат прописани зоотехнички документ. Из документа мора бити јасно да приплодни материјал испуњава прописане зоотехничке услове.

Семе, јајне ћелије и ембриони морају водити порекло од приплодних животиња које су уписане у главну матичну евиденцију за аутохтоне расе коју води главна одгајивачка организација. Такође их мора пратити прописана зоотехничка документа, и морају бити обележени на прописан начин.

Ако су животиње у промету бремените, у зоотехничком документу мора бити приложен документ који указује на податке о осемењавању или припусту.

6.5.3 ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ

Савремени информациони системи су значајни за ефикасно извођење одгајивачког програма. Информациони системи укључују одговарајућу програмску опрему за прикупљање и припрему потребних информација/података, за квалитетну и ефикасну обраду и анализу информација/података, затим, за преношење информација/података коришћењем комуникационих мрежа/система, те за добијање информација у сваком моменту, а све у циљу ефикасне примене одгајивачког програма.

Прикупљање и евидентирање великог броја података из основне матичне евиденције и њихова систематизација, логичка контрола, обрада и анализа, је важан предуслов за објективну оцену приплодне вредности грла. Крајњи циљ је унапређење генетичког потенцијала популација говеда. У главној одгајивачкој организацији постоји одговарајући софтверски пакет за евидентирање и обраду података.

Обезбеђено је чување података и израда заштићених копија, који обезбеђује заштиту од уништења података, који настаје као последица неисправности рачунарске опреме, случајног или намерног брисања података са стране корисника, грешака у раду програмске опреме и природних и других незгода.

Информациони систем је припремљен за издавање прописаних зоотехничких докумената у сагласности са овим одгајивачким програмом. Сви издати зоотехнички документи се архивирају у електронској форми за период од најмање 10 година, **односно по могућству неограничено дуго.**

У циљу унапређења рада у смислу повећања тачности података и оцена одгајивачких вредности и бржег протока информација, неопходно је успоставити информациони систем који повезује све субјекте у реализацији одгајивачког програма.

6.5.4 ИЗЛОЖБЕ

Одржавање изложби аутохтоних раса игра велику улогу у њиховом промовисању и популаризацији како на националном, тако и на међународном нивоу са обзиром да су оне део светског биолошког наслеђа.

Посебан значај имају изложбе локалног и регионалног карактера јер се кроз излагање аутентичних производа ових раса, између осталог, директно истичу потенцијали развоја подручја на којима су оне најзаступљеније.

На изложбе се по правилу изводе најбоља грла са тог подручја чији одабир врши стручна комисија један до два месеца пре одржавања изложбе. Стручну комисију на предлог организатора образује главна одгајивачка организација. При избору грла за

изложбу, велика пажња поклања се стању кондиције, телесној грађи, стању папака и длаке.

7. РАЗВОЈНИ ЗАДАЦИ

Дефинисање и спровођење развојних задатака у одгајивачком програму за аутохтоне расе има за циљ очување аутентичности њиховог генома, консолидацију и повећање бројног стања уз очување генетичке варијабилности унутар популација.

У том смислу, главни развојни задаци одгајивачког програма за аутохтоне расе односе се на обезбеђење њиховог што успешнијег очувања и одрживог коришћења у наредном периоду и обухватају следеће активности:

1. континуирано вођење матичне евиденције, праћење популацијских параметара и спровођење мера предвиђених одгајивачким програмом,
2. стабилизовање и повећање величине популације и спречавање губитка генетичког диверзитета,
3. спровођење мера за повећање генетичке варијабилности и спречавање гајења у сродству,
4. успостављање и јачање капацитета за *in situ* и *ex situ* и програме очувања уз усмеравање истраживања ка развоју ефикасности *in situ* модела заштите,
5. оснивање банке гена за аутохтоне расе уз обезбеђење континуираног складиштења генетичког материјала,
6. наставак рада на фенотипској и молекуларно-генетичкој карактеризацији аутохтоних раса,
7. одрживо коришћење аутохтоних раса у традиционалним агроеколошким системима и органској производњи (развој тржишта традиционалних производа пореклом од аутохтоних раса) и са тим у вези контрола и могућности унапређења њихових производних способности
8. јачање међународне сарадње на размени информација о аутохтоним расама,
9. промовисање аутохтоних раса на националном и међународном нивоу (изложбе стоке, сајмови, издавање брошура, сарадња са медијима),
10. израда акционих планова за случајеве кризних ситуација (болести, природне катастрофе и друго).

7.1 ФЕНОТИПСКА И МОЛЕКУЛАРНО-ГЕНЕТИЧКА КАРАКТЕРИЗАЦИЈА АУТОХТОНИХ РАСА

Сврха фенотипске и молекуларно-генетичке карактеризације аутохтоних раса јесте утврђивање њихове фенотипске и генетичке аутентичности и разноврсности као основе за њихово разумевање и самоодрживо коришћење. Термин "фенотипска карактеризација" се користи да означи процес детерминације јасних популација одређене аутохтоне расе при чему се описују њихове морфолошке и физиолошке карактеристике али и особености њихових производних окружења. Према упутству ФАО (2011), за обављање фенотипске карактеризације аутохтоних раса неопходни су следећи подаци: географска дистрибуција расе, њена величина и структура популације; фенотипске особине расе које укључују и морфолошке и физиолошке карактеристике, екстеријер, економски исплативих особина

(нпр. прираст, репродукција и продуктивност; однос принос - квалитет); репрезентативне слике зрелих јединки оба пола, као и стада у њиховом типичном окружењу; информације о пореклу и развоју раса; истраживање фенотипских и генетичких веза са другим расама унутар или ван земље; подаци о природном и одгајивачком окружењу раса; одговор раса на стресогене факторе из животне средине као што су болести и паразити, екстремни временски услови и лоша исхрана; релевантна аутохтона знања и традиционалне одгајивачке стратегије управљања које користе заједнице. У том смислу, досадашња истраживања увелико су допринела фенотипској карактеризацији аутохтоних раса и омогућила планирање њиховим управљањем и одржањем на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу. Упоредо са фенотипском карактеризацијом аутохтоних раса, у наредном периоду важно је интензивирати рад на молекуларно-генетичкој карактеризацији у циљу проучавања карактеристика њиховог генома-детерминације генетичке основе фенотипских особина, модела наслеђивања, односа и интеракције гена, анализе параметара генетичке варијабилности, филогенетске реконструкције, дефинисању родова и линија у оквиру појединих раса и др. Молекуларно-генетичком карактеризацијом се анализира варијабилност наследног материјала (ДНК) индивидуа које припадају једној раси/соју, генеришу се молекуларни подаци који се затим користе за популационо-генетичке анализе којима се утврђују вредности одређених параметара, који се затим могу користити за дефинисање смерница за газдовање животињским генетичким ресурсима и унапређење одгајивачких програма.

7.2 ОСНИВАЊЕ БАНКЕ ГЕНА

Успостављање система складиштења биолошких узорака (семена, јајних ћелија, ембриона, ћелија и ткива уопште) у банци гена има за циљ очување биолошке разноврсности али и очување анималних ресурса у сточарству у случају глобалних кризних ситуација па је у наредном периоду овај процес неопходно отпочети на националном нивоу. Са складиштењем биолошког материјала потребно је започети довољно рано, пре него што смањење биолошке разноврсности узнапредује унутар популација појединих раса.

На овај начин осигурава се очување генома одређених популација, сојева и раса унутар врста домаћих животиња. Циљ оснивања и рада банке гена је истраживање, прикупљање, идентификација, класификација и очување анималних генетичких ресурса у Републици Србији, као и складиштење свих врста ткива са пратећим подацима о генетичким изворима у бази података. Развој *ex-situ in vivo* колекција омогућава очување свих раса, отклањајући потребу за одлуком о томе које се расе чувају чиме се осигурава једнакост у приступу различитим гранама сточарства.

8. ОБЕЗБЕЂЕЊЕ СИСТЕМА УНУТРАШЊЕ КОНТРОЛЕ РАДА НАД ПОСЛОВИМА У ИЗВОЂЕЊУ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

У току примене Главног одгајивачког програма спроводиће се континуирана провера односно унутрашња контрола рада субјеката у спровођењу одгајивачког програма. Контрола ће се спроводити код:

- Регионалних одгајивачких организација
- Основних одгајивачких организација и
- Организација са посебним овлашћењем.

Контроле ће се редовно обављати приликом надзора спровођења програма мера. Према указаној потреби и процени Главне одгајивачке организације обављаће се и ванредне контроле рада субјеката на спровођењу одгајивачког програма. Приликом контроле сачињава се Записник о затеченом стању матичне евиденције и обављеним пословима који су предвиђени главним одгајивачким програмом и програмом мера у сточарству до датума контроле. Приликом контроле спровођења одгајивачког програма, главна одгајивачка организација може, према потреби и процени, а уз присуство регионалне и основне одгајивачке организације обавити и посету одабраним одгајивачима квалитетних приплодних грла.

Сви субјекти у спровођењу одгајивачког програма су дужни да раде на основу Закона, Правилника и Главног одгајивачког програма.

9. ОБЈАВЉИВАЊЕ ПОДАТАКА

Одгајивачима, члановима одгајивачких организација и свим другим субјектима који учествују у спровођењу одгајивачког програма мора бити омогућен што шири приступ до података, који се прикупљају и настају у оквиру извођења овог одгајивачког програма.

Основна одгајивачка организација је у обавези да по извршеној обради података, у штампаној или електронској форми достави одгајивачу резултате обављених селекцијских мера, у року од 30 дана од датума њиховог обављања.

Подаци који настају у оквиру извођења одгајивачког програма објављују се такође у облику интерних публикација и јавних публикација. Прилози се такође објављују у стручним публикацијама. Резултати извођења одгајивачког програма се објављују у облику годишњег и по потреби периодичних извештаја.

10. ПЕТОГОДИШЊИ ПРОГРАМ МЕРА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ОДГАЈИВАЧКОГ ПРОГРАМА

Назив мере	Планирани обим				
	2025.	2026.	2027.	2028.	2029.
Селекцијска смотра	1050	1100	1150	1200	1250